

Лекції змістовного модулю 01

З дисципліни «Теорія вокальної педагогіки. Сольфеджіо»

Для студентів спеціальності «Театральне мистецтво» спеціалізації «Сольний спів: академічний та естрадний»

Змістовий модуль 1. Вокальний голос та його якості

Тема 1. Голос та його якості.

Тема 2. Резонатори вокального голосу.

Лекція 1.

Тема 1. Голос та його якості.

Вокальне мистецтво (співацьке мистецтво, спів) – це виконання музики за допомогою голосу. Фізіологічною основою співу є голосовий апарат людини. Сучасний вокаліст повинен характеризуватися як своєю професійною компетентністю – бездоганим володінням вокальним голосом, вокальною технікою, використанням навичок різноманітних стилів світового музичного мистецтва, так і розумінням специфіки вокального мистецтва, ідейно-емоційного змісту вокального твору. Але для того, щоб досягти цієї мети, співаку необхідно пройти певний шлях становлення та професійної підготовки. Тому вокальне мистецтво – це багатоаспектний вид музичного мистецтва: **вокальне мистецтво = вокальний твір→вокальний голос→вокальна підготовка→вокальна майстерність.**

Ми виділяємо такий дефінітивний ряд складників вокального мистецтва, які мають взаємозалежність, послідовні, причинно-наслідкові зв'язки у процесі вокально-виконавської діяльності (рис. 1.1).

Розглянемо сутність цих дефініцій. *Вокальне мистецтво* – різновид музичного виконавського мистецтва, який на відміну від інструментальної музики, передає художній зміст вокального твору засобами співацького голосу. *Вокальний твір* це художній твір, який утворюється за допомогою музики та поетичного тексту. *Вокальний голос* - виконавський інструмент, який передає єдність музики та поетичного тексту музичної тканини твору; це засіб, за допомогою якого розкривається задум авторів. Вокальним творам властиві внутрішня завершеність й цілісність, індивідуалізованість змісту і форми, що визначена особистістю авторів, і припускає мистецтво виконавської інтерпретації.

Вокальна майстерність – це рівень досконалого володіння вокальним голосом: здатність голосом виражати найтонші почуття, емоційний стан шляхом застосування знань, умінь та навичок з вокального мистецтва; здатність передавати і розкривати художній образ вокального твору засобами виразності, такими як характер звуковедення, динамічні відтінки, вокальні штрихи, стильові особливості композиторської школи та жанру вокального твору.

Вокальний голос це домінуючий складник в системі вокального мистецтва. Розвиток вокального голосу ґрунтується на методичних засадах вітчизняної та зарубіжної вокальної педагогіки, глибокому вивченні музичних (вокальних) традицій українського народу.

Вокальний голос актора – це перш за все “професійний інструмент”, який має складний механізм. Проте цей професійний “інструмент” у процесі подальшого розвитку зазнає різних зовнішніх впливів (об’єктивних і суб’єктивних) у різні вікові періоди дозрівання організму й, відповідно, потребує застосування різноманітних спеціальних методичних прийомів для подолання психолого-фізіологічних чинників, що перешкоджають професійному становленню виконавця – актора-вокаліста.

Поставлений в академічній манері співу голос повинен мати гарний, правильно сформований співочий тембр, рівний двооктавний діапазон, достатню силу. Під постановкою голосу розуміють процес його пристосування й розвитку для професійного використання. Вокалісту необхідно виробити техніку рухливості й кантилену, досягти природного й виразного звучання слова, розвинути великі звуковисотні можливості, вібрато, красу вокального тембру, що робить процес звукоутворення плавним та рівним. У декого ці якості є природними. Такі голоси називаються “поставленими від природи”. Професійне звучання співочого голосу, на думку фізіологів, є результатом спеціально знайденого характеру роботи голосового апарату, тобто встановлення певних рухових динамічних стереотипів.

Як уже було зазначено вище, звук людського голосу є результатом руху ряду м’язів і зчленувань голосового апарату. Фактори, які беруть участь у відтворенні звуку, розрізняються залежно від тембру (забарвлення), діапазону (висоти звучання), інтонації звуку, сили (динаміки, інтенсивності), а також його атаки (початку співу). Усі ці складники є специфічними якісними характеристиками вокального голосу (рис. 1.2).

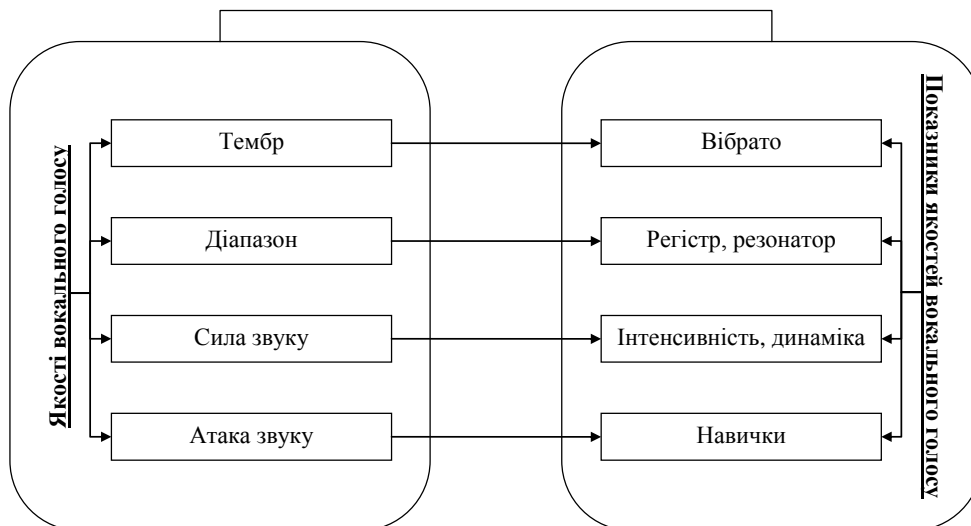

Рис. 1.2. Якісні характеристики вокального голосу майбутнього актора-вокаліста

Тембр голосу – забарвлення; терміном “забарвлення звуку” визначається якість сформованого звуку. Іноді кажуть, що “стиль – це людина”, тому можна стверджувати й те, що забарвлення звуку або тембр – це сам співак. Слухачі, говорячи про певний голос, часто використовують такі епітети: світлий, м’який, різкий, оксамитовий, темний тощо. Зустрічаються випадки, коли співак має сильний голос, але дуже різкий та неприємний тембр. І навпаки, дуже часто виконавці зі слабкими голосами мають красивий вокальний звук завдяки м’якому та лагідному тембру голосу.

Розглянемо процес утворення тембру вокального звуку. Д. Люш визначав звук як періодичне коливання складної форми, яке завжди можна розкласти на прості гармонічні складові: загальний тон з частотою f і гармоніки з меншими частотами – $2f$, $3f$, $4f$ тощо. Таким чином, кожен звук складається із загального тону та цілого послідовного ряду звуків більших частот, які мають назву “обертони”. Ці обертони відіграють важливу роль у створенні характерного звучання кожного голосу. Так, група високочастотних обертонів робить голос дзвінким, летючим, яскраво відчутним на фоні оркестру. Група низькочастотних обертонів робить голос “глибоким”, м’яким, міцним за звучанням. Механізм виникнення звукових коливань не простий, це результат складної форми коливання м’язів самих голосових складок у взаємовпливі з рухом гортанного апарату та діями резонаторних порожнин. Голосові зв’язки складаються з декількох шарів м’язів, в результаті чого вони можуть коливатися не тільки за всією довжиною голосової щілини, а й окремими короткими частинами. Але помилковим буде погляд, що тембр звуку, який ми відчуваємо, створюється тільки безпосередньо голосовими зв’язками. Звучання музичної

мови складається з голосних і приголосних звуків, а вони, у свою чергу, формуються в ротовій та носовій порожнинах; на завершальній стадії формування тембру голосу залучаються також резонаторні порожнини.

У процесі розвитку голосу тембр може покращитись за рахунок згладжування різниці між голосними під час формування звуку та вміння користуватись резонаторами й регістрами. Уміння співака змінювати тембральне забарвлення голосу – відтворювати різні відтінки тембру – має велике значення у вокальному мистецтві для створення рельєфного художнього голосу. Цим умінням досконало володів російський майстер співу Ф. Шаляпін, який показав світові, яких висот може досягти емоційний окрас тембру, якщо застосовувати акторську майстерність у розкритті художнього образу, та досконалість виконання вокальних партій, насамперед, арії Бориса Годунова з однойменної опери М. Мусоргського та арії Мельника з опери О. Даргомижського “Русалка”.

З точки зору оцінки художнього значення тембрального окрасу вокального голосу, цікавим є визначення тембру, яке запропонував композитор Б. Асаф'єв: “Тембр – органічне явище забарвленості та експресії – об'єкт та інструмент художнього впливу, якості колориту, що входить у ідейно-образний світ музичної художності”.

Отже, тембр – це звукове забарвлення голосу, що залежить загалом від характеру коливань голосових складок, від обертонового складу звуку та його інтенсивності, взаємодії роботи резонаторів.

Показником тембру голосу, який суттєво впливає на його характеристику, є “вібрато” – природна модуляція звука за амплітудою та частотою. Якщо уважно прислухатись до звучання голосу професійного співака, то легко помітити, що він (голос) ледь вібрує за тоном (частотою звукового коливання) та силою звука (амплітудою звука). Така природна вібрація голосу за частотою та силою називається “вібрато” (від італ. – vibrato) і є індивідуальною якістю голосу. Кожний голос характеризується притаманними лише для нього розмірами модуляції і за частотою, і за амплітудою. Дитячі голоси мають мале вібрато (через свої фізіологічні особливості), тому це робить їх голоси “холодними”, мало емоційними. Вібрато великою мірою визначає тембр голосу, оскільки ускладнює форму звукового коливання, що сприяє появі в голосі обертонів.

Гарне вібрато робить голос летючим та витривалим. Це важливий критерій якості голосу та його технічності. Характер вібрато може змінюватись у процесі співу залежно від теситури, типу голосної сили звучання, а також від психоемоційного тону виконавця та вокального твору. Зміни у вібрато можуть спостерігатись під час захворювань або при несприятливому режимі роботи голосового апарату. Наприклад, тривале форсування голосу

(голосний спів) призводить до так званого “качання” голосом, або тремоляції. Для красивого звучання голосу важлива рівномірність вібрато. Поряд з іншими якостями голосу – діапазоном, силою звуку, тембром, технічністю – вібрато характеризує його вокальний стан. Відсутність вібрато – це наслідок неправильної роботи гортані – її напруженості, скованості під час співу.

Наступною якісною характеристикою вокального голосу є *діапазон*. Професійні співаки-вокалісти зазвичай володіють голосом у діапазоні близько двох октав, чого достатньо для виконання творів різнопланового репертуару. Однак зустрічаються співаки з унікальними голосами, діапазон яких доходить до двох з половиною, трьох октав. До таких співаків належать солісти оперних театрів України, Росії, зарубіжні виконавці світової класики. Діапазон вільного звучання співаків-початківців, тим більш акторів, як правило, не перебільшує 8–9 тонів. Збільшення діапазону – справа тонка, яка потребує ретельної уваги та постійного контролю фахівця (викладача). На підставі відомої класифікації голосів пропонуємо умовний поділ голосів акторів музично-драматичного театру, які представлені нами в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

**Класифікація голосів акторів музично-драматичного театру
та їх діапазони**

№	Групи голосів	Межі діапазону голосів
1	Тенор	<i>до</i> малої – <i>соль-си</i> 1-ї октави
2	Баритон	<i>ля</i> великої – <i>мі-соль</i> 1-ї октави
3	Бас	<i>мі-соль</i> великої – <i>ре-фа</i> 1-ї октави
4	Сопрано високе	<i>ре</i> першої – <i>сі</i> 2-ї - <i>ре</i> 3-ї октав
5	Сопрано	<i>до</i> першої – <i>соль, ля</i> 2-ї октави
6	Меццо-сопрано	<i>ля</i> малої – <i>мі, фа</i> 2-ї октави
7	Контральто	<i>мі</i> малої – <i>ля, сі</i> першої октави

Показником діапазону вокального голосу є *регістр і резонатор*. Ці складові ми розглянемо на наступній лекції.

Лекція 2.

Тема 2. Резонатори вокального голосу

Відомості з історії становлення вокально-педагогічних шкіл засвідчують, що процес вокальної педагогіки неможливий без урахування психофізіологічних особливостей розвитку вокального голосу, будови голосового апарату, режиму його роботи. Вивченням будови голосового апарату займалися ще лікарі у Стародавній Греції. Так, Гіппократ виявив, що верхні дихальні шляхи є джерелом виникнення звуку людського голосу. Описом анатомічної будови дихальних органів людини у II ст. н. е. займався римський лікар Гален. Досліджуючи роботу голосового апарату, він дійшов висновку, що сила видиху повітря впливає на інтенсивність звучання голосу людини, відзначив відмінності процесу голосоутворення в мовленні та під час співу.

Вперше правильне зображення м'язів гортані й голосових складок, а також опис їх дії в процесі мовлення та співу в XVI ст. здійснив Леонардо да Вінчі. А вже в XIX ст. науковці змогли отримати найбільш достовірні факти стосовно будови голосового апарату та процесу звукоутворення. Праці таких вчених, як М. Гарсія-сина, М. Грачова, Ф. Заседателя, І. Левідова, А. Музехольда, Л. Работнова, С. Ржевкіна, С. Сонкі, які займалися вивченням питань вокального мистецтва, створили наукове підґрунтя процесу постановки (формування) голосу, стали основою сучасної вокальної педагогіки.

Голосовий апарат – це система органів, яка слугує для утворення голосу та мовлення. За О. Здановичем, цю систему становлять:

- 1) органи дихання, що утворюють тиск під голосовими м'язами (складками), – джерело звукової енергії;
- 2) гортань, що містить у собі голосові складки, – джерело виникнення звукових коливань;
- 3) артикуляційний апарат, що слугує для утворення звуків чіткого вимовляння;
- 4) носова порожнина та порожнини, що знаходяться біля неї – беруть участь у створенні деяких звуків.

Голосові складки (зв'язки) – це два парні м'язи, що розташовані в гортані, покриті еластичною з'єднувальною тканиною та оболонкою. Звучання відбувається в тому випадку, коли голосові складки змикаються. Будова голосових складок дає можливість коливатись як повністю, так і окремими частинами, від чого залежить характер звучання голосу.

Наприклад, при звучанні голосу в головному регістрі голосові складки вібрують тільки краями, а в грудному регістрі – коливаються всією масою.

На думку Л. Дмитрієва “Техніку співу потрібно розглядати як результат утворення численних зв’язків у мовноруховому аналізаторі, зв’язків, які виникають для здійснення певного виконавського завдання”. Звук народжується в гортані на голосових зв’язках як результат їхньої взаємодії з видихуваним повітрям з легень. Однак цей звук ще не є остаточно сформованим. Видихуване повітря надходить до гортані знизу з легень, проходячи через бронхи та трахеї. Формування мовленевої фонації відбувається за допомогою артикуляційних органів: глотки, м’якого та твердого піднебіння, язика та губ. Співочий звук при фонації формується в розташованих над гортанню порожнинах, таких як глотка, носоглотка, порожнина рота. Під час видиху з ротового отвору звук голосу вже має закінчене забарвлення, формуючись у той чи інший голосний або приголосний. Вокалісти часто використовують термін “регістр голосу”, розуміючи під ним певну частину діапазону. Як правило, діапазон умовно поділяють на три частини – нижній, середній та верхній регістри. При цьому зауважують, що між ними є “перехідні” ноти (зміна регістрів), що становлять для співаків-початківців певні складнощі. У табл. 1.2 подано діапазон розташування перехідних нот у загальних типах чоловічих і жіночих співочих голосів.

Д.Люш наголошував на тому, що формування звуку визначається режимом роботи голосової щілини у зв’язку з відповідними йому резонаторами. При роботі зв’язок повною довжиною головну роль відіграє грудне резонування, яке в некваліфікованих співаків спостерігається на низьких нотах та середніх, тобто до перехідних нот.

Таблиця 1.2

Умовне розташування перехідних нот голосів

Назва голосів	Велика октава	Мала октава	Перша октава	Друга октава	Третя октава
Сопрано Високе			<i>мі-соль</i>	<i>ре мі...фа дієз</i>	<i>до-мі</i>
Сопрано			<i>ре-мі</i>	<i>мі..фа ля,сі</i>	
Меццо-сопрано		<i>соль-ля</i>	<i>до..мі бемоль</i>	<i>мі-соль</i>	

Контральто		<i>мі, фа-ля</i>	<i>до сі</i>	<i>до</i>	
Тенор		<i>до-ре</i>	<i>мі.. соль сі</i>	<i>до</i>	
Баритон	<i>соль-ля</i>	<i>сі</i>	<i>домі фа-ля</i>		
Бас	<i>ре-фа</i>	<i>сі</i> <i>бемоль...</i>	<i>до дієз мі-фа</i>		

Показником діапазону вокального голосу є *регістр і резонатор*. Регістр голосу – це ряд послідовних за висотою звуків, утворених у результаті дії механізму голосового апарату. Згідно з аналізом наукових праць, усі співочі голоси мають два регістри (грудний та головний) і три резонатори (грудний, середній (медіум) та головний). Розподіл жіночих голосів на три регістри пояснюється тим, що кінцеві ноти верхнього регістру утворюються головним резонуванням, тобто роботою головного резонатора. Усі вокальні голоси звучать по-різному. Навіть за однакових акустичних умов вони різні не тільки за тембром, а й за чутністю, дзвінкістю, особливо на фоні оркестру, ансамблю.

Сила звуку – це якісна характеристика вокального голосу, яка є об'єктивною величиною і може бути заміряна спеціальними приборами як тиск звукової хвилі на одиницю площі. Сила звуку визначається енергією, що формується зовні і залежить від:

- природних можливостей голосового апарату;
- величини підзв'язкового тиску;
- висоти тону звука;
- заспіваної голосної.

Силу звука прийнято вимірювати у відносних одиницях – децибелах (скорочено дц). Вона показує не абсолютну величину звукового тиску, а відношення його (сили звуку) до деякого умовного нульового рівня. Заміри сили звучання не дають нам повної картини щодо якості звучання голосу. Часто спостерігається такий факт, що сильний голос, який показав на приладі дуже великий звуковий тиск, стає погано чутним у театральному або концертному залі (про такий голос кажуть – звук, “нелетючий” у зал). І навпаки, слабкий голос, що показав на приладі значно менший звуковий тиск, у такому ж залі чути дуже добре. Показником абсолютної сили звуку є його інтенсивність звучання, динаміка (динамічні відтінки). Інтенсивність звуку залежить від сили та енергії, з якою він утворюється, а його міцність становить основу для нюансування та динаміки співу. Сольний спів, позбавлений інтенсивності, стає монотонним і нездатним до художнього сприйняття. Тому для співака надзвичайно важливо бути у стані, у якому регулюються різні ступені інтенсивності звуку. Тут провідну роль відіграє рушійна сила, тобто стовп повітря, який накопичується в легенях.

Співак не зможе оволодіти силою свого звучання, якщо не навчиться керувати диханням. Силу свого дихання потрібно розвивати також для того, щоб збільшити міцність і тривалість звучання співочого голосу. Динаміка звука – це ступінь голосності виконання музичного твору, яка позначається динамічними відтінками: *pp* (*pianissimo*) (піаніссімо) – дуже тихо; *p* (*piano*) (піано) – тихо; *mp* (*mezzo piano*) (меццо-піано) – не дуже тихо; *mf* (*mezzo forte*) (меццо-форте) – не дуже голосно; *f* (*forte*) (форте) – голосно; *ff* (*fortissimo*) (фортіссімо) – дуже голосно.

Якісна характеристика вокального голосу – *атака звука* – процес, у якому беруть участь певні органи людини: органи дихання (вдих, видих та подання звуку, що здійснюються у співака одночасно), органи слуху (правильне відтворення звуку – музичний слух, процес уявлення звуку – “внутрішній” слух), положення корпусу людини. Деякими з цих складових співаки керують цілком свідомо, наприклад, диханням, положенням голови, язиком, ротом. Але є й інші фактори, такі, наприклад, як натягнення та посилення голосових складок при регулюванні атаки звука, що приводяться в рух несвідомо та керуються виключно відчуттям співака.

Показником атаки вокального звука є технічність голосу, тобто напрацьовані вокальні вміння та навички. Наприклад, однією з навичок є вимовляння слів під час співу, дикція, артикуляція. При навчанні велике значення приділяють роботі над дикцією – формуванню голосних та приголосних звуків, що, у свою чергу, залежить від правильної вимови складів, із яких утворюються слова.

Отже, за визначенням вчених та педагогів О. Здановича та Л. Дмитрієва, процес формування вокального голосу полягає у виробленні правильної взаємодії всіх частин голосового апарату. Так, О. Зданович зауважував, що від характеру й сили нервових імпульсів виконавця залежить та чи інша якісна характеристика вокального голосу та звуку. Л. Дмитрієв наголошував, що саме “звукові образи” вокального звука мають диктувати виконавські прийоми, технічні засоби для їх звукового втілення, тоді вся техніка буде побудована як вираження певних музично-виконавських завдань .

Таким чином, “вокальний голос як професійний інструмент” актора – це складна психофізіологічна функція голосового апарату людини, результатом діяльності якого є виникнення музичних звуків, що мають такі акустичні властивості: тембральні характеристики (співоче вібрато), діапазон (звуквисотний об’єм), силу (динаміку), атаку звука (навички). Висота вокального голосу визначається частотою змикань голосових складок, у результаті чого виникають звукові хвилі певної довжини. Сила вокального голосу взаємозалежна з рівнем підкладкового тиску, який визначає амплітуду коливань голосових

складок. Тембральні характеристики вокального голосу визначаються спектральним складом звуку, особливостями вокального вібрато. Якісні характеристики вокального голосу залежать від фізіологічних особливостей будови голосового апарату майбутнього актора музично-драматичного театру та цілеспрямованого педагогічного впливу на розвиток його голосу.

Рекомендована література

1. Антонюк В.Г. Вокальна педагогіка (сольний спів) : підручник / В.Г. Антонюк. – К. : Віпол, 2007. – 174 с.
2. Голубев П. Поради молодим педагогам-вокалістам / П.Голубев – К.: Музична Україна, 1983. – 62 с.
3. Григорьев А.А. Осознанное пение: Постановка голоса по системе А.Ф. Мишуги та М. В. Микиши / А.А.Григорьев – 2-е издание. – М.: ГИТИС, 2003. – 116 с.
4. Дмитриев Л.Б. Основы вокальной методики / Л.Б.Дмитриев – М.: Музыка, 1968. – 67 с.
5. Ємельянов В.М. Развитие голоса / В.М.Ємельянов – С.-П.: Искусство, 2000. – 258с.
6. Локарева Г.В. Художньо-естетична інформація як педагогічна проблема : монографія / Г.В. Локарева. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 254 с.
7. Люш Д. Развитие и сохранение певческого голоса / Д.Люш – К.: «Музична Україна», 1988. – 144с.
8. Морозов В.П. О резонансной природе высокой и низкой певческих формант / В.П. Морозов // Сб. трудов XI Сессии Российского акустического общества. – М., 2001. – Т. 3
9. Рождественская Н.В., Товщин А.В. Креативность: пути развития и тренинги / Н.В.Рождественская, А.В.Товщин – СПб.: Речь, 2006. – 320с.
10. Юссон Рауль. Певческий голос. / Исследование основных физиологических и акустических явлений певческого голоса. / Рауль Юссон – М.: Музыка, 1974. – 263с.

Інформаційні ресурси

1. Вокально-виконавська творчість. [Електронний ресурс] // dissert.com.ua/contents/18832.html
2. Розвиток особистості співака. [Електронний ресурс] // www.nbu.gov.ua/portal/Soc.../3.pdf
3. Вокальне мистецтво: історія та сучасність. [Електронний ресурс] // solospiv.com/.../Naukovi_zbirky_24.pdf
4. Стахевич О.Г. Основи вокальної педагогіки. Ч.1. [Електронний ресурс] // www.twirpx.com > ... > [Музыкальное искусство](#) > [Вокал](#)
5. Теорія та методика співацького голосотворення. [Електронний ресурс] // ib.mdpu.org.ua/e-book/hor/tema5.htm
6. Словник помилок вокальної педагогіки. [Електронний ресурс] // bukvar.su > [Музыка](#)
7. Физиология пения и вокальная техника. [Електронний ресурс] //